

Het verbod op riba: lukt dat, financieren zonder rente?

H. Visser*

Samenvatting

De Islam kent een verbod op riba, dat gewoonlijk gelijkgesteld wordt aan een verbod op rente. Het Christendom heeft ook een renteverbod gekend, maar daar functioneert het niet meer. In het Jodendom geldt eveneens een renteverbod. Met de *hetter iskah* is daar een oplossing gevonden die het renteverbod formeel respecteert terwijl er toch een vooraf overeengekomen vaste vergoeding voor krediet wordt betaald. In het islamitische financieren zijn soortgelijke constructies in gebruik. Een aantal daarvan wordt beschreven. De conclusie is dat het niet goed lukt om renteloos te financieren.

Trefwoorden: renteverbod, islamitisch financieren

1 Inleiding

Er zullen weinig economen in Nederland zijn die op zoveel deel terreinen van de economie hebben gepubliceerd als Frank den Butter. Eén van die terreinen is het islamitisch financieren. Hij verrichtte pioniersarbeid door daar al in 1986 over te schrijven (Den Butter, 1987), toen het verschijnsel in Nederland nog nauwelijks bekend was. De laatste jaren is hij wederom actief op dit terrein, zie bijvoorbeeld Den Butter en Hayat (2011). In aansluiting op Den Butter (1987) heeft dit artikel *riba* als onderwerp. Riba betekent 'toename', 'toevoeging', 'surplus' en staat voor een vooraf vastgelegde vergoeding voor een lening. Riba wordt in de Koran in krachtige bewoordingen verboden. In het algemeen wordt riba gelijkgesteld aan rente, hoewel het ook volgens vooraanstaande moslim-geleerden als Muhammad Rashid Rida (1865–1935) zeer de vraag is of het verbod op riba uit de Koran zonder meer op de hedendaagse vormen van rente van toepassing verklaard kan worden (Visser, 2009, pp. 31-39). Hoe dat ook zij, het verbod op riba, opgevat als een verbod op rente, vormt samen met het verbod op financiering van voor moslims verboden (haram) goederen en diensten, het verbod op overmatige onzekerheid en onduidelijkheid in contracten (gharar) en het verbod op speculatie (maysir), de basis van het islamitische financieren. De vraag is nu hoe islamitische financiële instellingen met het verbod op riba omgaan, of het echt lukt de rente uit te bannen.

Het Christendom en het Jodendom hebben evenals de Islam te maken met een renteverbod. Het Christendom heeft er afscheid van genomen, maar het Jodendom niet. De manier waarop het Jodendom met het renteverbod omgaat, vertoont enige gelijkenis met de manier waarop de Islam dat verbod aanpakt. Het zal blijken dat in beide gevallen het renteverbod formeel gerespecteerd wordt, maar materieel niet.

2 De joodse oplossing: de *hetter iskah*

Het Jodendom heeft evenals het Christendom eeuwen geworsteld met de spanning tussen enerzijds het renteverbod uit Tenach/het Oude Testament en anderzijds de behoeften van de markt. De oplossing werd gevonden in een juridische constructie die toegeschreven wordt aan rabbi Menachem Mendel van Krakau, die haar eind zestiende eeuw aandroeg. Die juridische constructie is de *hetter iskah*. Een *iskah* is een partnerschap en een *hetter iskah* is een goedkeuring van het vormen van een

partnerschap. De basisvorm is een tweeledige geldverstrekking van de geldgever aan de geldnemer: de ene helft van de financiering geschiedt in de vorm van een lening, de andere helft in de vorm van een deposito. Onder het joodse recht betekent de lening een overdracht van middelen in eigendom van de lener. Die heeft als verplichting het geleende terug te betalen; eventuele winsten van met het geleende geld gefinancierde activiteiten vallen hem toe en verliezen zijn voor zijn rekening. Het deposito daarentegen blijft eigendom van de geldgever, opbrengsten komen hem ten goede en hij draagt eventuele verliezen. De geldnemer werkt als agent van de geldgever met het deposito en ontvangt daarvoor een nominale vergoeding. Het resultaat daarvan is dat de geldnemer, als actieve partner, meer dan de helft van de opbrengsten van de activiteiten die met de middelen gefinancierd zijn mag houden. De geldnemer is verplicht om gedetailleerd verslag van zijn activiteiten uit te brengen aan de geldgever, zodat deze een getrouw beeld kan krijgen van de met zijn geld behaalde resultaten. Echter, de verslaggeving is een zware verplichting en de geldnemer kan die afkopen door de geldgever een vooraf bepaald percentage van de lening te betalen. Het betaalde bedrag is formeel geen rente, maar een afkoopsom. Israelische banken passen de *hetter iskah* op ruime schaal toe, zelfs voor consumptieve leningen. De redenering hierachter is dat consumptieve leningen de lener in staat stellen tijd of geld in winstgevendende activiteiten te steken (Cohn en Eliash, 2007; Tamari, 1987, pp. 183-188).

De *hetter iskah* is te zien als een juridische kunstgreep om het renteverbod te omzeilen terwijl er in formele zin aan wordt voldaan. Het islamitische financieren maakt op grote schaal van soortgelijke kunstgrepen, in het Arabisch *hiyal* (sing. *hila*) geheten, gebruik.

3 Creatieve omgang met het verbod op riba

Het ideaal van het islamitisch financieren is de winstdeling, en eventueel het verdelen van verliezen, vanuit de gedachte dat een financier voordeel mag trekken uit het verstrekken van geld als hij meedeelt in het ondernemersrisico. Veel transacties lenen zich echter niet voor winst- en verliesdeling. Die neemt in de praktijk dan ook een ondergeschikte plaats in. Van de uitstaande financieringen van het Pakistaanse islamitische bankwezen per eind maart 2012 bijvoorbeeld was niet meer dan 0,9 procent in de vorm van echte winstdeling (*mudaraba*) of winst- en verliesdeling (*musharaka*) (State Bank of Pakistan, 2012, p. 6). Weliswaar bestond 35,1 procent uit afnemende *musharaka* (*musharaka mutanaqisa*), maar dat betreft geen echte winst- en verliesdeling. Afnemende *musharaka* is een manier van financieren van onroerend goed waarbij het te financieren object ondergebracht wordt in een trust waarvan de koper van het goed in de loop van de tijd voortdurend een deel van de financiering overneemt, totdat hij voor de volle 100 procent eigenaar is. De meest populaire financieringsvormen zijn verder *murabaha*, handelsfinanciering waarbij de financier een goed ten behoeve van de cliënt koopt en met een winstopslag doorverkoopt aan de cliënt, met de mogelijkheid van uitgestelde betaling, en *ijara*, leasing. De marktaandeelen in Pakistan waren per eind maart 2012 respectievelijk 40,1 procent en 10,7 procent. Ook elders domineren deze twee vormen (IIFM, 2011, p. 17).

Bij de *murabaha* berekent de financier een winstopslag. Als die winstopslag bij uitgestelde betaling gerelateerd is aan de looptijd en de omvang van de financiering is het verschil met rente zeer gering, maar zolang de financiële transactie gekoppeld is aan een reële transactie keuren de islamitische rechtsgeleerden veel goed. Voorwaarde is dat de financier, hoe kort ook, even eigenaar is van de gefinancierde goederen en dan het

risico van beschadiging en verlies draagt. Een vergoeding vragen voor het uitlenen van geld zonder dat er een onderliggende goederentransactie is, geldt als hoofdzonde. De murabaha blijkt zeer geschikt als basis van constructies waaraan formeel een goederentransactie is gekoppeld, terwijl het materieel om een geldlening gaat. Banken faciliteren zulke constructies ten behoeve van hun cliënten en maken er ook gebruik van in het kader van hun eigen liquiditeitsbeheer. De belangrijkste vormen zijn:

- bai inah;
- tawarruq;
- enkele sukuk-varianten.

bai inah

Bai inah, ook wel geschreven als bai al-einah, is terugkoop door de verkoper. De bank verkoopt in dit geval een goed met een winstopslag aan een cliënt tegen uitgestelde betaling en koopt het onmiddellijk terug tegen een lagere prijs maar met contante betaling. De goederentransacties vinden uitsluitend voor de vorm plaats. Het resultaat is dat de cliënt een krediet van de bank ontvangt waarbij de rente formeel vervangen is door de winstopslag (de hogere prijs) die de bank bij de eerste verkooptransactie in rekening heeft gebracht. In de Golfstaten wijzen de islamitische rechtsgeleerden deze vorm af, maar in Maleisië wordt ze volop toegepast. Eind 2009 bestond niet minder dan 32 procent van de uitstaande gelden (voor zover geen beleggingen) van een van de grote spelers, HSBC Amanah Malaysia, uit bai inah financieringen (HSBC, 2010).

tawarruq

In de Golfstaten, met uitzondering van Qatar, is een andere variant op de murabaha wel toegestaan: de tawarruq. Tawarruq betekent monetisatie, en wel monetisatie van het verhandelde goed. Bij een tawarruq vinden echte goederentransacties plaats. De bank koopt ten behoeve van de cliënt een goed en verkoopt dat tegen uitgestelde betaling met een winstopslag door aan de cliënt. De cliënt verkoopt dat goed vervolgens à contant aan een derde partij. Vaak gebeurt dat met inschakeling van de bank als agent, men spreekt dan van een *georganiseerde tawarruq*. Het is uiteraard van belang de transactiekosten laag te houden, de verhandelde goederen zijn daarom veelal platinum en aluminium, verhandeld op de London Metal Exchange, en palmolie, waarvoor men bij Bursa Malaysia te Kuala Lumpur terecht kan. Dezelfde partij goederen kan vele keren per dag verhandeld worden, zonder de opslagruimte van de commodity broker te verlaten. Het eindresultaat van de transacties is wederom een geldlening waarbij de cliënt formeel geen rente maar een winstopslag betaalt.

Een variant op de georganiseerde tawarruq is de *reverse tawarruq*. Bij een reverse tawarruq maakt de bank zelf gebruik van een tawarruq om liquide middelen te verwerven. De centrale bank van de Verenigde Arabische Emiraten biedt de banken deze mogelijkheid (CBUAE, 2011). Zij stelt banken die liquiditeiten nodig hebben aan als agent om voor haar rekening goederen tegen contante betaling te kopen die zij vervolgens met een winstopslag tegen uitgestelde betaling aan de banken doorverkoopt. De banken verkopen de goederen tenslotte weer tegen contante betaling aan derden. De looptijden variëren van overnight tot drie maanden. Banken en andere grote marktpartijen kunnen deze constructie ook omdraaien en haar dan gebruiken om overtollige middelen te stallen. Bank A vraagt bank B om als haar agent goederen tegen contante betaling voor haar te kopen, die zij met een winstopslag doorverkoopt aan

bank B, tegen uitgestelde betaling. Bank B verkoopt de goederen tegen contante betaling weer aan een commodity dealer en het eindresultaat is een termijndeposito van A bij B dat formeel geen rente oplevert (CIMA, 2008, p. 79; Nyazee, 2009, p. 42). De vergoeding zit in de winstopslag.

sukuk

Gezien het verbod op *riba* kunnen uitstaande vorderingen niet op de secundaire markt verhandeld worden, met uitzondering van Maleisië. Maar daar is een oplossing voor: de *sukuk wakala*. *Sukuk* zijn islamitische certificaten. Zij worden uitgegeven door SPVs (Special Purpose Vehicles) ten behoeve van geldvragers, in ruil voor een recht op toekomstige geldstromen samenhangend met de onderliggende waarden. Bij de *sukuk wakala* gaat dat als volgt. Een onderneming, de originator, zet een SPV op, de SPV geeft *sukuk* uit en het geld dat de beleggers voor die *sukuk* betalen wordt door een daartoe aangewezen *wakil*, agent, belegd in een portefeuille financiële activa. Die portefeuille kan voor een groot deel, tientallen procenten, bestaan uit vorderingen zoals *murabaha* contracten, op voorwaarde dat er ook voldoende aan reële activa gekoppeld papier, zoals leasecontracten en aandelen, in zit (Clifford Chance, 2009). De *sukuk* gelden als aandelen en kunnen op de secundaire markt verhandeld worden. De beleggers krijgen een verwachte winstvoet uitgekeerd en de *wakil* mag het verschil houden als de winst hoger blijkt (over de toelaatbaarheid en de modaliteiten van aanvullende betalingen aan beleggers als de winst lager blijkt uit te vallen verschillen de rechtsgeleerden van mening). De originator kan zelf de *wakil* zijn en delen van zijn eigen portefeuille bij de *wakil* onderbrengen. Een bank kan op die manier uitzettingen herfinancieren. Beleggers ontvangen een vaste vergoeding die niet als rente geldt terwijl het papier bovendien verhandelbaar is.

4 Conclusie

In het islamitische financieren wordt gebruik gemaakt van constructies die formeel rentevrij zijn. De vergoeding voor financiers bestaat uit een betaling die gerelateerd is aan een reële transactie. Zuiver financiële transacties moeten daarom voor de vorm gekoppeld worden aan een reële transactie teneinde de financier een opbrengst te verzekeren of ondergebracht worden in een portefeuille met voldoende aan reële transacties gerelateerd papier. Dat gebeurt op grote schaal, ondanks pogingen van instellingen als de AAOIFI (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions) en de Islamic Fiqh Academy van de Organization of the Islamic Conference om het verschijnsel enigszins in te dammen.

Het Christendom heeft alle pogingen om de rente uit te bannen opgegeven, het Jodendom heeft een oplossing gevonden die slechts formeel rentebetalingen vermijdt en de Islam komt niet veel verder. Het lijkt erop dat een ontwikkelde economie niet goed kan functioneren zonder rente en dat pogingen om de rente niet alleen formeel, maar ook materieel uit te bannen tot mislukken gedoemd zijn.

Hans Visser

* Emeritus-hoogleraar Faculteit der Economische Wetenschappen en Bedrijfskunde, Vrije Universiteit Amsterdam.

Literatuur

- Butter, F.A.G. den (1987), *Riba*, *Tijdschrift voor het Economisch Onderwijs*, 1 (4), 95-96. Oorspronkelijk verschenen in *De Florijn* (1986), DNB, mei.
- Butter, F.A.G., en R. Hayat (2011), Financiële handel in halal, *ESB* 96(4625), 16 december, 778-781.
- CBUAE (2011), Collateralized Murabahah Facility, Notice 4119/2011, Central Bank of the U.A.E., <http://www.centralbank.ae/en/pdf/Notice-No-4119-2011-Collateralized-Murabahah-Facility.pdf>.
- CIMA (2008), *Islamic Banking and Takaful – Products and Services*, Study guide two, Certificate in Islamic Finance, Londen: Chartered Institute of Management Accountants.
- Clifford Chance (2009), *Sukuk Guidebook*, www.cliffordchance.com.
- Cohn, Haim, en Ben-Zion Eliash (2007), Usury, in Michael Berenbaum en Fred Skolnik (red.), *Encyclopaedia Judaica*, tweede editie, deel 20, Detroit: Macmillan Reference USA, 437-443.
- HSBC (2010), *Financial Statements 31 December 2009*, HSBC Amanah Malaysia Berhad, <http://www.ibfim.com/images/kmc/ARreport09/IslBanks/hsbcamanah09.pdf>.
- IIFM (2011), *Sukuk Report*, 2nd Edition, Manama, Bahrain: International Islamic Financial Market, www.iifm.net.
- Nyazee, I.A.K. (2009), *Murābahah and the Credit Sale*, Rawalpindi: The Federal Law House, www.nyazee.org/islbanks/contracts/murabahah.pdf.
- State Bank of Pakistan (2012), *Islamic Banking Bulletin*, maart, www.sbp.org.pk/ibd/bulletin/bulletin.asp.
- Tamari, Meir (1987), *"With All Your Possessions": Jewish Ethics and Economic Life*, New York: The Free Press.
- Visser, H. (2009), *Islamic Finance, Principles and Practice*, Cheltenham: Edward Elgar.